

دکتر سعید طاووسی مسرور

دست‌انگش روش پژوهش!

است و به مورخ، نقد درونی و بیرونی گزارش‌های تاریخی آموزش داده می‌شود. برای نمونه، دقت به اینکه آنچه به بیرون یک متن مربوط می‌شود، مثل احراز صحت نسبت کتاب به مؤلف، اعتبار نسخه‌های آن و بروز تحریف در آن، چه تأثیری در استفاده از آن دارد و همین طور نقد درونی گزارش‌های کتاب مورد دقت قرار می‌گیرند تا تناقض درونی نداشته باشند. مطالب کتاب تاریخی باید با بافت تاریخی هماهنگی داشته باشند، یعنی با سایر گزارش‌های تاریخی بخوانند و در فضایی منفرد و بیگانه مطرح نشده باشند. امکان‌سنجی گزارش‌های تاریخی، بخشی مهم از فرایند اعتبارسنجی است. بحث‌هایی همچون علت در تاریخ، رویکردهای مختلف به تاریخ و رویکرد خطی یا رویکرد دورانی، همه مسائلی مختلفی هستند که در حوزه روش پژوهش دنبال می‌شوند. همچنین است بحث علوم کمک‌کار تاریخ، مانند جامعه‌شناسی، روان‌شناسی، باستان‌شناسی و جغرافیا و... که مورخ می‌تواند از آن‌ها برای درک رویدادهای تاریخی بهره بگیرد.

روش مطالعه عمومی تاریخ قابل انطباق و تخصصی شدن در شاخه‌های مختلف است. برای نمونه به‌طور خاص برای کار در مورد تاریخ اسلام یا تاریخ تشیع یا تاریخ اهل بیت (ع) می‌توان از یک سری فنون مثل نام‌شناسی و سکه‌شناسی استفاده کرد که مورخ این فنون را در کار خود یاد می‌گیرد و می‌آموزد که چطور از آن‌ها استفاده کند. برای نمونه، با تکرار شدن نام‌ها می‌توان گرایش به یک عقیده را در یک منطقه نشان داد، مثل اینکه میزان تکرار نام‌هایی چون علی، حسن و حسین در یک

اینکه ما به عنوان اهالی تاریخ، از استاد دانشگاه گرفته تا دبیر دبیرستان و... چه دیدی به تاریخ داشته باشیم، در ادامه مسیر دانش تاریخ در این کشور، بسیار مهم و تأثیرگذار است. واقعاً فرق می‌کند که تاریخ را تنها مثنی یا خورجینی یا حتی بار شتری از محفوظات یا انبوهی از قصه‌ها و حکایت‌های نقل‌شده از گذشته بدانیم یا دانشی روشمند و تخصصی با چارچوب‌های علمی مشخص، که چون علمی و تخصصی است و باری به هر جهت نیست، روشنگر امروز و فردای ما خواهد بود. برای تحقق چنین نگاهی باید به امر روش پژوهش در تاریخ و ابعاد گوناگون آن توجه شود. آن چیزی که تاریخ را به علم تبدیل می‌کند، استفاده از همین روش تحقیق است، وگرنه تاریخ از صورت علمی خود به‌صورت داستانی تغییر حالت می‌دهد.

تاریخ مانند هر علم دیگر، روش پژوهش خود را دارد و دانشجویان این رشته در دوره ارشد و دکترا نیز این درس را به‌صورت پیشرفته می‌خوانند. در این باره کتاب‌ها و آثار بسیار نوشته شده و در بازار وجود دارند که کتاب «روش پژوهش در تاریخ‌شناسی» از استاد، دکتر حسن حضرتی یک نمونه از آن‌هاست. ایشان در ابتدای این کتاب، آثار دیگر خارجی و داخلی نوشته شده در این حوزه را معرفی و سابقه کار خود را ذکر کرده است؛ یا کتاب «روش‌شناسی تاریخ» از استاد دیگر، دکتر احمد پاکتچی، که منتشر شده است.

در بحث روشی در دانش تاریخ، اولاً مشخص می‌شود که ملاک صحت در تاریخ چیست و شیوه‌های استناد چگونه

منطقه می‌تواند شاهدهی بر تشیع آن منطقه باشد. با بررسی سکه‌ها نیز می‌شود تسلط یک نظام و یک فکر بر بخشی از یک منطقه یا جهان اسلام را نشان داد. برای مثال، کتابی با عنوان «تاریخ تشیع بر مبنای سکه‌شناسی» منتشر شده که تا دوران صفویه را بررسی کرده است.

کلمهٔ تاریخ به دو معنا به کار می‌رود: یکی به معنای وقایع گذشته و دیگری گزارش آن وقایع؛ و موضوع علم تاریخ، گزارش وقایع است نه خود وقایع، چون وقایع دیگر در دسترس نیستند و اینکه چگونه مورخ می‌تواند از گزارش‌های مختلف به امر واقع نزدیک شود، موضوعی است که در همین روش تحقیق در تاریخ، آموزش داده می‌شود. ملاک صحت در تاریخ، استدلال برتر است، یعنی محقق تاریخ منابع و گزارش‌ها را طوری نقد کند و کنار هم بچیند که بهترین تبیین از مجموعه گزارش‌های مربوط به آن واقعه عرضه شده باشد.

هر جزء بحث روش تحقیق در تاریخ، خود، ابعاد مفصلی دارد. استناد در تاریخ همان قدر مهم است که استدلال در فلسفه. از این رو یکی از کارهایی که هر مورخی باید انجام دهد، اعتبارسنجی منابع است که خودش نیاز به مراحل مختلف، همچون شناخت نویسنده، گرایش و طرز فکر وی و انتساب کتاب به او دارد، چون ما کتاب‌هایی داریم که به نام افراد دیگر غیر از نویسندهٔ آن‌ها منتشر شده‌اند؛

برای مثال «سرالعالمین» که به غزالی نسبت داده می‌شود از او نیست یا کتاب «الاختصاص» که به شیخ مفید نسبت داده می‌شود، از شیخ مفید نیست. بحث انتساب کتاب، موضوعی جدی است.

گام بعدی، نسخه‌شناسی کتاب و اعتبار فیزیکی نسخه است، یعنی اینکه نسخه به آن دوره تعلق دارد یا بعداً جعل شده است. اعتبار شناسنامه‌ای نسخه، یعنی تبار نسخه و اینکه این نسخه در دست چه کسانی بوده و از کدام کتابخانه به کدام کتابخانه جابه‌جا شده است و چه کسانی بر آن حاشیه نوشته‌اند.

قدم بعدی بسترشناسی سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی آن کتاب است که باید روشن شود، چون در استناد به آن کتاب تأثیر دارد، یعنی باید مشخص شود که نویسنده این حرف‌ها را در چه فضایی نوشته است؛ برای نمونه شاید نمی‌خواست با صراحت حرف بزند و تقیه کرده است. باید هدف و رویکرد نویسنده از نوشتن کتاب مشخص شود. همچنین باید به‌طور دقیق شناسانده شود که خود کتاب چه ابعاد و بخش‌هایی دارد، زبان آن علمی یا اسطوره‌ای است، منابع مکتوب کتاب چه بوده‌اند، این کتاب به چه منابع مکتوب قبل از خود مستند بوده و منابع پنهان کتاب کدام منابع بوده‌اند، یعنی کدام روایات شفاهی مورد استناد کتاب قرار گرفته‌اند؛ و در گام آخر، چاپ‌ها و ترجمه‌ها و تصحیح‌های موجود از این کتاب، هر کدام چه ویژگی‌هایی دارند.

این یادداشت کوتاه تنها درآمدی بر اهمیت روش پژوهش در تاریخ برای ایجاد انگیزهٔ بیشتر در اهل تاریخ و توجه بیش از پیش آنان به این حوزهٔ مهم است، زیرا فراگیری کامل آن دست‌کم نیاز به یک یا دو نیمسال آموزش و مطالعهٔ چند کتاب و چندین مقاله و به‌کار بستن آن‌ها در مقام عمل دارد.